

Toelichting op ‘Over het sublieme’ – G.J.E. Rutten

In de literatuur zijn allerlei concepties ontwikkeld van het sublieme. Elk van deze noties probeert een karakterisering te geven van de eigensoortige unieke aard van de ervaring van het sublieme. Het behoort tot de taak van de wijsgerige esthetiek om objectieve evaluatiecriteria te bepalen voor het beoordelen van de mate van adequaatheid van dit soort concepties. Deze criteria zijn nodig om te kunnen betogen dat de ene conceptie van het sublieme adequater of even adequaat is dan een andere gearticuleerde duiding. Het objectieve evaluatiecriterium dat ik zelf als uitgangspunt neem voor het beoordelen van verschillende noties van het sublieme betreft het criterium van de *fenomenologische getrouwheid*. Een gegeven conceptie van de sublieme ervaring is uitgaande van dit evaluatiecriterium adequaat indien zij recht doet aan dat wat zich in iedere sublieme ervaring fenomenologisch toont. Een duiding van het sublieme welke één of meerdere fenomenologisch vaststelbare kenmerken van de sublieme ervaring onvoldoende respecteert kan zo als inadequaat worden verworpen. Door nu vanuit de eerste persoon een nauwkeurig en zuiver fenomenologisch ervaringsonderzoek te verrichten naar de inhoud van de sublieme ervaring (en daarbij tevens een concentratie in te bouwen op het echt wezenlijke van iedere sublieme ervaring) kunnen wij de momenten vaststellen die constitutief zijn voor de ervaring van het sublieme. Deze kenmerken dienen vervolgens als uitgangspunt voor de beoordeling van diverse concepties van het sublieme.

Zo kunnen we bijvoorbeeld zuiver fenomenologisch vaststellen dat in de sublieme ervaring ons bewustzijn nog altijd intentioneel betrokken is op een extramentaal object. Het subject dat een sublieme ervaring ondergaat verliest zich in deze ervaring niet. We kunnen dus fenomenologisch vaststellen dat het onderscheid tussen enerzijds het subject en anderzijds het object in de sublieme ervaring steeds gehandhaafd blijft. Onbeheerde excessieve belevingen van tomeloze extase en mateloze roes zoals de door Bataille beschreven ervaring van het opgaan in de continuïteit van het zijn of Nietzsche’s ervaring van het dionysische vormen precies om deze reden geen sublieme ervaringen. In dit soort extatische roesbelevingen verliest het subject namelijk volledig zichzelf. Om dezelfde reden moet het sublieme eveneens onderscheiden worden van natuurlijke mystieke ervaringen zoals het opgaan in het geheel of religieuze mystieke ervaringen zoals de eenwording met het goddelijke. In deze ervaringen vervalt immers ook het verschil tussen subject en object.

Ook doet bijvoorbeeld het karakteriseren van de sublieme ervaring als een ‘kick-beleving’ geen recht aan de fenomenologisch constateerbare momenten van de sublieme ervaring. Veel mensen krijgen bijvoorbeeld een ‘kick’ van het opzoeken van gevaarlijke spannende situaties, zonder dat hier daadwerkelijke sprake is van een ervaring van het sublieme. Fenomenologisch kunnen wij namelijk vaststellen dat sublieme ervaringen heel zeldzaam zijn. Zij kunnen door ons bovendien niet afgedwongen worden. Sublieme ervaringen zijn niet op afroep beschikbaar ofwel bestelbaar. Een sublieme ervaring overkomt ons juist heel ongemerkt en plotseling. Het betreft een ‘arrest’ waardoor we worden verrast, overweldigd en overdonderd. Zij duurt meestal ook maar héél even.

In mijn artikel ‘Over het sublieme’ heb ik meer specifiek willen laten zien dat de concepties van het sublieme zoals we deze vinden bij Burke, Kant en Lyotard fenomenologisch inadequaat zijn. Bovendien wil ik in dit artikel aantonen dat we een fenomenologisch gezien maximaal adequate conceptie van het sublieme verkrijgen wanneer we uitgaan van de notie van het sublieme zoals dat kan worden aangetroffen in het geschrift van Longinus en vervolgens deze notie op passende wijze verrijken met geschikt gekozen momenten van het sublieme van Burke, Kant en Lyotard. De zo ontstane fenomenologisch maximaal adequate conceptie van de sublieme ervaring noem ik in mijn paper het *Longiniaanse sublieme*. Het Longiniaanse sublieme is onlosmakelijk verbonden met wat in de metafysische traditie de arche, de zijnsoorzaak, de zijnsoorsprong ofwel het eerste beginsel van de werkelijkheid wordt genoemd. Ik zal dit hier kort toelichten.

Veel filosofen hebben de wereld herleid tot een absoluut onvoorwaardelijk eerste beginsel dat geldt als de ultieme laatste grond ofwel de uiteindelijke oorsprong van de gehele werkelijkheid. Aristoteles spreekt van de 'arche'. Plato en de latere neo-platonisten spreken over 'het ene'. De negentiende eeuwse Duitse idealisten noemen het eerste beginsel van al dat is eenvoudigweg 'het absolute' of 'het ultieme'. Monotheïsten spreken over 'god' en presocraten zoals Anaximander noemen de laatste onvoorwaardelijke oorsprong van de wereld 'het apeiron'.

Iemand als Rudolf Otto spreekt over het 'mysterium tremenda majestas et fascinans' en ook wel over het 'numineuze' of het 'sacrale'. Hiermee wil hij uitdrukken dat de laatste onvoorwaardelijke ultieme zijnsgrond van de werkelijkheid voor ons een diep mysterie ofwel een ontzagwekkende geheimenis is. De absolute allerlaatste grond van de werkelijkheid ofwel 'het ultieme' is van een volstrekt andere orde dan de objecten in onze leefwereld. Niets voor niets spreekt Otto daarom over de oorsprong van de wereld als het 'ganz andere'. Plato drukt dit inzicht ook uit wanneer hij stelt dat 'het ene' geen zijnde is, maar juist gelegen is 'aan gene zijde van het zijn'. Het absolute eerste beginsel van de werkelijkheid blijft voor ons verstand dus een volstrekt ondoordringbaar mysterium ofwel een allesoverweldigend fascinerend geheim.

De mens is echter een affectief wezen dat naast verstand ook over een gemoed beschikt. Volgens mijn Longiniaanse conceptie van het sublieme wordt de sublieme ervaring gekarakteriseerd door het gegeven dat we precies in deze ervaring iets van de zijnsoorzaak doorvoelen dat met ons verstand onmogelijk meegeemaakt kan worden. In en door de ervaring van het sublieme ervaren we voor héél even de nabijheid van de absolute ultieme onvoorwaardelijke grond en oorzaak van al dat is. De sublieme ervaring is dus de ervaring van een kortstondige relationele betrokkenheid op de arche. Het is de ervaring van een plotselinge onverwachtse gerichtheid op de zijnsoorzaak van al dat is. Fenomenologisch onderzoek leert ons dat de sublieme ervaring een rijkgeschakeerde ervaring is welke zowel bestaat uit emotionele, intellectuele en zelfs morele componenten. In de traditie heeft alléén Longinus deze rijkdom van de sublieme ervaring onderkend en uitgesproken.

De kern van de Longiniaanse conceptie van het sublieme wordt echter gevormd door het strikt fenomenologische inzicht dat het esthetische en het religieuze elkaar in de sublieme ervaring ontmoeten. Zij is namelijk als geestrijke geestvervoerende en bewogen ervaring van de nabijheid en werkzaamheid van de arche esthetisch en religieus tegelijk. De ervaring van het sublieme valt precies daarom samen met de ervaring van het heilige. Het sublieme *is* eenvoudigweg het heilige. Andere concepties van de sublieme ervaring zijn fenomenologisch gezien onvoldoende adequaat.

Natuurlijk zou tegengeworpen kunnen worden dat de Longiniaanse conceptie van het sublieme eveneens inadequaat is omdat zij geheel ten onrechte uitgaat van het bestaan van een allerlaatste ultieme zijnsoorzaak van de werkelijkheid. Deze conceptie berust immers op het uitgangspunt dat de term arche of zijnsgrond één unieke extramentale referent heeft. In andere teksten wil ik echter aantonen dat wij als mensen wanneer wij het met ons onlosmakelijk verbonden strikt menselijke redevermogen benutten niet anders kunnen dan concluderen dat de wereld één unieke oorsprong heeft. De wereld waarover we het hier nu hebben betreft dan wel *de wereld voor ons* ofwel de door ons als mens waargenomen en gedachte werkelijkheid. Over hoe *de wereld in zichzelf* ofwel los van ons menselijk perspectief is kunnen wij als mens namelijk helemaal niets weten. Over de wereld in zichzelf beweer ik dan ook niets. Wat beweerd wordt is dat we in de sublieme ervaring betrokken zijn op de binnen *de wereld voor ons* gegeven zijnsoorzaak van het binnen *de wereld voor ons* gegeven zijnsgeheel. Het Longiniaanse sublieme is daarom weldegelijk adequaat omdat deze conceptie voor wat betreft haar fundering de grenzen van onze onvervreemdbare menselijke conditie niet overschrijdt. Zij is zelfs de enige echt volledig adequate duiding van het sublieme. Zonder haar zouden wij niet in staat zijn om de zin en herkomst van onze sublieme ervaringen te verstaan. De eigensoortige aard van de sublieme ervaring zou voor ons een groot raadsel blijven.